

**RAQAMLI TO'LOV TEXNOLOGIYALARINING BANK TIZIMI VA
CHAKANA SAVDO BOZORIDAGI IQTISODIY AHAMIYATI**

Mamadaliyev Asadulla Erkin o'g'li

Osiyo xalqaro universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. *Mazkur tezisda raqamli to'lov texnologiyalarining bank tizimi va chakana savdo bozoriga iqtisodiy ta'siri tahlil qilinadi. Unda elektron to'lovlar, mobil banking, QR-to'lovlar, bank kartalari, internet-banking, tezkor to'lov tizimlari va fintech yechimlarining iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy inklyuziya, xarajatlarni kamaytirish, savdo aylanmasini tezlashtirish hamda naqd pulsiz hisob-kitoblarni kengaytirishdagi o'rni yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *raqamli to'lov, bank tizimi, chakana savdo, elektron to'lov, fintech, mobil banking, QR-to'lov.*

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot sharoitida to'lov munosabatlari bank tizimi va chakana savdo bozorining eng faol transformatsiyalanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylandi. Avval to'lov jarayonlari asosan naqd pul, bank kassalari va an'anaviy hisob-kitob shakllariga tayangan bo'lsa, hozirgi davrda mobil ilovalar, bank kartalari, QR-kodlar, elektron hamyonlar, internet-banking va tezkor to'lov tizimlari kundalik iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu jarayon faqat texnologik qulaylik emas, balki iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy shaffoflik, pul aylanish tezligi va iste'mol bozori rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omildir.

ASOSIY QISM

Raqamli to'lov texnologiyalarining bank tizimidagi eng muhim iqtisodiy vazifasi operatsion xarajatlarni kamaytirishdan iborat. An'anaviy bank xizmatlari filial, kassa, qog'oz hujjat, naqd pul inkassatsiyasi va ko'p bosqichli xizmat ko'rsatish xarajatlarini talab qiladi. Mobil banking, internet-banking va masofaviy to'lov tizimlari esa bank xizmatlarini raqamli kanalga ko'chiradi. Natijada bank mijozga xizmat ko'rsatish vaqtini qisqartiradi, tranzaksiyalarni avtomatlashtiradi, filial infratuzilmasiga ortiqcha yuklamani kamaytiradi hamda xizmatlar tannarxini pasaytiradi. Bunday sharoitda banklar uchun raqobat ustunligi faqat kredit yoki depozit foizlari bilan emas, balki to'lov xizmatlarining tezligi, xavfsizligi, qulayligi va integratsiyalashgan raqamli ekotizim yaratish qobiliyati bilan belgilanadi.

Raqamli to'lovlar bank tizimida likvidlikni boshqarish va pul oqimlarini kuzatish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Har bir elektron tranzaksiya raqamli iz qoldiradi, bu esa banklarga mijozlarning to'lov intizomi, xarid xatti-harakati, daromad oqimi va moliyaviy faolligini tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur ma'lumotlar kredit skoringi, risklarni baholash, mijozga mos moliyaviy mahsulotlarni taklif qilish va firibgarlik holatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. CPMI va Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

moliyaviy inklyuziya bo'yicha yondashuvlarda to'lov hisobvaraqlari aholining keng qatlamlarini moliyaviy tizimga kiritishning asosiy boshlang'ich nuqtasi sifatida baholanadi [2]. Demak, raqamli to'lovlar bank mahsulotlari bozorini kengaytiradi va bank-mijoz munosabatlarini doimiy ma'lumot almashinuvi asosida rivojlantiradi.

Chakana savdo bozorida raqamli to'lov texnologiyalari savdo jarayonlarining tezligi va shaffofligini oshiradi. Savdo nuqtalarida bank kartalari, QR-to'lovlar yoki mobil ilovalar orqali hisob-kitob qilish naqd pul sanash, qaytim berish, inkassatsiya, kassa xatolari va pul aylanishidagi uzilishlarni kamaytiradi. Raqamli to'lovlar savdo subyektlariga real vaqt rejimida tushumlarni kuzatish, ombor qoldiqlarini boshqarish, xaridorlar faolligini tahlil qilish va marketing strategiyasini aniqroq shakllantirish imkonini beradi. Bu esa chakana savdo korxonalarining boshqaruv qarorlarini ma'lumotga asoslangan holda qabul qilishiga yordam beradi.

Raqamli to'lovlar chakana savdoda mijozlar uchun ham iqtisodiy qulaylik yaratadi. Xaridor uchun to'lov jarayonining tez, xavfsiz va qulay bo'lishi iste'mol faolligiga ta'sir qiladi. Elektron to'lov imkoniyatlari mavjud bo'lgan savdo obyektlari ko'proq mijozni jalb qiladi, chunki iste'molchi naqd pulga bog'lanib qolmaydi. Ayniqsa, elektron tijorat, yetkazib berish xizmatlari, marketplace platformalari va xizmat ko'rsatish sohalarida raqamli to'lovlarsiz barqaror savdo modelini shakllantirish qiyin. OECD tomonidan e-commerce to'lov tizimlari bo'yicha olib borilgan tahlillarda onlayn to'lovlar elektron savdo infratuzilmasining ajralmas elementi ekani va ular tarmoq effektlarini kuchaytirishi ta'kidlanadi [3].

Bank tizimi va chakana savdo o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik raqamli to'lovlar orqali yanada kuchayadi. Banklar savdo korxonalariga ekvayring, POS-terminal, QR-to'lov, onlayn to'lov shlyuzi, mobil ilova integratsiyasi va hisob-kitob xizmatlarini taklif qiladi. Chakana savdo subyektlari esa ushbu infratuzilma orqali mijozlarga ko'proq to'lov tanlovini taqdim etadi. Natijada banklar komissiya daromadlarini oshiradi, savdo korxonalari esa aylanma mablag'lar harakatini tezlashtiradi. Bunda ikki tomonlama iqtisodiy samara yuzaga keladi: banklar uchun tranzaksion daromadlar va mijoz ma'lumotlari bazasi kengaysa, savdo subyektlari uchun tushumlar hisobini yuritish, soliq intizomi va mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanadi.

Raqamli to'lov texnologiyalarining yana bir muhim iqtisodiy natijasi yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish imkoniyati bilan bog'liq. Naqd pul muomalasida ayrim operatsiyalar rasmiy hisobdan chetda qolishi mumkin. Elektron to'lovlarda esa tranzaksiya bank tizimi orqali o'tadi va hisob-kitob jarayoni hujjatlashtiriladi. Bu soliq bazasini kengaytirish, noqonuniy pul aylanishini kamaytirish va iqtisodiy operatsiyalarni shaffoflashtirishga yordam beradi. BIS tadqiqotlarida raqamli to'lov innovatsiyalari iqtisodiy o'sish va norasmiy faoliyat ko'rsatkichlari bilan bog'liq holda o'rganilgan bo'lib, bu yo'nalish to'lov tizimlarining makroiqtisodiy ahamiyatini ko'rsatadi [4].

XULOSA VA MUNOZARA

Raqamli to'lov texnologiyalari bank tizimi va chakana savdo bozorida iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi muhim omildir. Banklar uchun ular operatsion xarajatlarni kamaytiradi, masofaviy xizmatlarni rivojlantiradi, mijozlar bazasini kengaytiradi va tranzaksion daromadlarni oshiradi. Chakana savdo subyektlari uchun esa raqamli to'lovlar tushumlarni tezlashtiradi, xaridorlar bilan ishlash imkoniyatini kengaytiradi, savdo jarayonini shaffoflashtiradi va elektron tijorat bilan integratsiyani kuchaytiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Bank. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. — Washington, DC: World Bank, 2022. — 219 p. DOI: 10.1596/978-1-4648-1897-4.
2. Committee on Payments and Market Infrastructures; World Bank Group. Payment Aspects of Financial Inclusion in the Fintech Era. — Basel; Washington, DC: BIS; World Bank, 2020. — 74 p.
3. OECD. Online Payment Systems for E-commerce // OECD Digital Economy Papers. — Paris: OECD Publishing, 2006. — No. 117. DOI: 10.1787/231454241135.
4. Aguilar A., Frost J., Guerra R., Kamin S., Tombini A. Digital Payments, Informality and Economic Growth // BIS Working Papers. — Basel: Bank for International Settlements, 2024. — No. 1196.
5. OECD. Supporting Informed and Safe Use of Digital Payments through Digital Financial Literacy. — Paris: OECD Publishing, 2025. DOI: 10.1787/21de47d1-en.

